

چکیده: شاخصه عمومی جریان فکری «اهل الذکر یا اهل القرآن» و بویژه قرآن‌گرایان ایرانی، اتکاء به قرآن کریم و بی‌اعتنائی به روایات، حداقل در مقام تبیین کتاب خدا می‌باشد. از این رو در تفسیر آیات الهی از روایات بهره نمی‌گیرند. از نگاه این نحله فکری حروف مقطعه نیز همچون آیات قرآن قابل فهم است و نیازمند روایاتی که به تفسیر این آیات پرداخته و همچنین دیدگاه‌هایی را که مفسران درباره این حروف بر اساس روایات ارائه کرده‌اند، نمی‌باشد. اما قادر نیستند تفسیری مدلل و همسان از این آیات ارائه نمایند و حتی گاهی تفسیر روانی از این حروف را به نام فهم خویش مصادره کرده‌اند. وجود حروف مقطعه در قرآن کریم ناقض اصول این دیدگاه است زیرا در فهم مراد از آیات مذکور نمی‌توان به تفسیر قرآن به قرآن تمسک جست.

کلیدواژه‌ها: حروف مقطعه؛ قرآنیان؛ روایات تفسیری؛ شریعت سنگلجی؛ یوسف شعار؛ ابوالفضل برقعی؛ مصطفی حسینی طباطبایی.

مقدمه

یک بر فقط اینان. گردید مشهور «المقرآن و المذکر اهل» نام به که شد تأسیس فکری جریان پیش قرن یک از بیش منبع، آن هم قرآن کریم اعتماد و اتکاء دارند و می‌گویند حکم حدیث تنها برای کسانی که در عصر پیامبر 6 می‌زیستند، جاری بود و شامل مسلمانان اعصار بعدی نمی‌شود. (المهی بخش، المقرآنیون، ص 19-21)

کفائی قرآن و تفریط به خود و گرفته نشأت حدیث حوزه در گری - افراط از عمدتاً گرائی قرآن رویکرد فقط منتهی شده است. جامعیت قرآن کریم، براساس شعار «حسبنا کتاب الله»، و حیانی نبودن سنت، خدشه در متون و اسناد حدیث از جمله مهم ترین شبهاتی است که موجب عدول آنان از حجیت و اعتبار سنت شده، (همان، ص 256-202) هر چند عوامل دیگری نیز در بوجود آمدن این تفکر مؤثر بوده است. (ن.ک: المهی بخشی، المقرآنیون، صص 22-35)

دیگر عالمان. دهند می تشکیل را کشور آن جمعیت درصد 3 حدود هم آن پاکستان در فقط مکتب این پیروان مذاهب اسلامی در همان عصر در برخورد جدی و شدید به تکفیر آنان فتوا داده‌اند و البته کسانی نیز در مصر به حمایت از آنان مقالاتی نوشتند و دیگرانی هم به نقد پرداختند. (ن.ک: جبرئیلی، سیری در تفکر کلامی معاصر، ص 305)

در را قرآن برخی. دارند اختلاف آن تکالیف و احکام گستر در، اند پذیرفته را قرآن حجیت تنها که گروه این تمام امور اعم از واجبات، مستحبات و مباحات، کافی می‌دانند و برخی نیز موارد غیر مذکور و مستفاد از قرآن را بر عهد «مرکز المله» واگذار کرده‌اند. این مرکز به منزله تشخیص مصلحت و احکام حکومتی است.

نیز مسلمانان اجماع با مخالف و خاص عقاید، دارند مسلمانان دیگر با که مشترکاتی بر افزون، القرآن اهل یا قرآنیون □ □ دارند. نفی شفاعت، انکار حیات برزخی، انکار نسخ در قرآن و نفی هر گونه معجزه برای پیامبر اسلام و انکار عصمت مطلق □ آن حضرت از جمله این عقاید است. (جبرئیلی، سیری در تفکر کلامی معاصر، ص 306-307)

بین رکعات تعداد، 3-6 بین روزانه نمازهای تعداد در درونی اختلاف وجود با، نماز جزئیات در نیز عملی فروع در □ □ دو و چهار، ایام روزه که به نظر آنان در سال 30 روز و یک ماه لازم است، اما انجام آن در خصوص ماه مبارک رمضان ضرورتی ندارد. (همان، ص 307)

گرایان قرآن و ها □ □ قرآنی عنوان با اصلاحاتی و تغییرات با و بود تاثیرگذار شیعی جوامع در قرآنیون تفکرات □ □ بروز کرد. رشد این نگرش در ایران به دور □ پس از مشروطه به ویژه در عصر رضاخان برمی □ □ گردید. در این برهه تاریخی، فعالیت بر ضد دین و انتقاد از آن با عنوان □ «خرافه زدایی از فرهنگ عامه □» آغاز شد. البته انتقاد گاه از سوی عناصر خودی و به صورت درونی و گاه به دنبال فشار افکار بیرونی و در ادامه □ نفوذ تفکر بیگانه و دنیای غرب صورت می □ □ گرفت. احمد کسروی با الهام از لائیسزم غربی و اندیشه □ □ های پوزیتیویستی نهایتاً اصل دین را هدف قرار داد و شریعت سنگلجی متأثر از وهابیت عربستانی، با شعار خرافه زدایی پرچم مخالفت با شعائر و عقائد شیعی را برافراشت.

فعالیت خرافات با برخورد عنوان تحت دین با برخورد در خود مبارز □ دادن نشان مشروع برای قرآنی منادیان □ □ کرده و برای گم کردن راه، مرز خرافات را با حقایق و شعائر دینی تبیین نمی □ □ کردند. (ر.ک: بصیرت منش، علماء و رژیم رضاشاه، ص 136-137؛ جعفریان، جریان □ □ ها و سازمان □ □ های مذهبی - سیاسی ایران، ص 261-622)

علی محمد سردمداری به غربگرایی اوج با همگام، حاضر دوران تا اول پهلوی پشتیبانی با و مشروطیت عصر طی □ □ فروغی، عنوان ضدیت با خرافات به صورت یک ارزش فرهنگی درآمد و برخی روحانیون و تحصیل کردگان در حوز □ علم دین مانند احمد کسروی، علی اکبر حکمی □ □ زاده، محمد حسن شریعت سنگلجی، ابوالفضل برقی و دیگرانی چون مصطفی حسینی طباطبایی بتدریج به شعار قرآن گرایی پیوستند. (همان، ص 807-866)

قرآن به اکتفاء شعار، گرائی عقل به تظاهر، وهابیت تفکر از تأثر به توان □ □ می ایرانی قرآنیون های □ □ ویژگی از □ □ در فهم همگی آیات، سختگیری افراطی در استفاده از حدیث، فاصله گرفتن از مرجعیت روحانیت و تقابل با رهبری روحانیت در مسائل دینی اشاره کرد. (ر.ک: روح الله خمینی، کشف الماسرار، ص 5 و 10؛ برقی، احکام القرآن، ص 52-53؛ شریعت سنگلجی، کلید فهم قرآن، ص 7؛ روح الله خمینی، همان، ص 8 و 9)

پیامبر احادیث از استفاده کند □ □ می یاری را مفسر که منابعی از یکی، کریم قرآن آیات تفسیر در است بدیهی □ □ 6 و اهل بیت

:
است. اما با دیدگاهی که این گروه دارند، طبیعتاً از روایات بهره نبرده، لذا روش تفسیری قرآن به قرآن را تنها راه کشف مقاصد کتاب برشمرده □ □ اند. □

این دربارهٔ مفسران آراء اینکجه جهت به . پرداخت خواهد مقطعه حروف تفسیر درباره ایشان دیدگاه به مقاله این □ □
حروف با یکدیگر یکسان نیست، ابتدا به معرفی و دسته‌بندی روایات مربوطه و سپس دیدگاه مفسران می‌آید □ □ پردازیم، در
نهایت نظرات تفسیری شریعت سنگلجی، یوسف شعار، ابوالفضل برقی و مصطفی حسینی طباطبایی مورد بحث و دقت قرار
خواهد گرفت.

1. دسته‌بندی روایات تفسیری حروف مقطعه

کرد بندی □ □ گروه توان □ □ می‌ذیل شرح به کلی دسته‌بندی چهار در را مقطعه حروف با مرتبط روایات □ □

□

1-1. برگزیده بودن حروف مقطعه

از حدیثی در چنانکه کند؛ □ □ می‌معرفی قرآن برگزید □ □ و وصف حروف را مقطعه حروف، روایات از ای □ □ دسته □ □
حضرت امیر المؤمنین 7 می‌□ □ خوانیم:

و برگزیده های □ □ بخش ای □ □ نوشته و کتاب هر یهج‌المت روفح‌المکتاب هذا فووص و فووص کتاب لکل □ □
برجسته □ □ ای دارد، و بخش □ □ های برگزید □ □ قرآن، حروف آغازین سوره □ □ های آن است. □ □ (فخرآزی، مفاتیح‌المغیب،
ج 2، ص 250؛ حویزی، نورالمثقلین، ج 1، ص 30؛ مجلسی، بحارالمنوار، ج 88، ص 11)

ی‌تهج حروف و است صفوه خود قرآن گفت توان □ □ می‌تحلیلی در . است شده نقل فریقین طریق از روایت این □ □
صفوه قرآن است، بنابراین حروف مقطعه صفوه المصفوه هستند. می‌□ □ دانیم قرآن برای تمام سطوح از مردم دارای پیام و
بی‌نه است، از طرفی خود قرآن که خود را تبیان کل شیء معرفی کرده (و نزلنا علیک الکتاب تبیاناً
لک لشیء □ □) (نحل، 89)، قطعاً تبیان خود نیز می‌□ □ باشد، با این وصف کدام روح متعالی و وجود با فضیلتی است
که می‌□ □ تواند رموز حروف مقطعه را کشف و ارتباط آنان را با سایر آیات دریابد؟ بر اساس آموزه □ □ های شیعی اکمل
افراد انسانی، ارواح معصومین: هستند. (کلینی، الکافی، ج 1، ص 230) لذا می‌□ □ توان این آیات را پیامی برای معصومین
: دانست.

قرار صفوه را آنها خدا طوریکه به نهفته رمزی و شده کتمان حقیقتی مقطعه حروف در، مسعود آء این از نقلی مطابق آء داده است (طبرسی، مجمع المبیان لعلوم القرآن، ج 1، ص 33)، یعنی آیات برگزیده برای افرادی برگزیده.

1-2. حروف مقطعه، بیانگر اجزاء اسم الهی

و درستی به اگر و است الهی اعظم اسم اجزای، کریم قرآن عه مقط حروف اینکه بر دارند دلالت روایات برخی آء مبتنی بر دانشی الهی ترکیب شوند، اسم اعظم آشکار می آء گردد. در حقیقت اسم اعظم در این حروف به شکلی رمزی، پنهان شده است. روایاتی را در این خصوص ذکر می آء کنیم: ^[1]

صادق امام از آء 7 نقل شده که فرمودند:

هرگاه، آنگاه آنها مکان به که معصوم امام و پیامبر و، است آمده مجید قرآن از ای آء آیه در آن از جزئی هر که خداست اعظم اسم حروف بعضی از حرف یک «الم» آء بخوانند خدا را به نام اعظمش بخوانند، آن حروف تقطیع شده را با هم تلفیق کرده و دعا می آء کنند. خدا نیز اجابت می آء فرماید. (صدوق، معانی الاخبار، ص 23)

امام باقر 7 فرموده آء اند:

رسول که خداست اعظم اسم قرآن مقطعه حروف از حرف هر و «الم» آء 6 یا امام 7 آنها را با یکدیگر تألیف می آء کند و دعا می آء نماید، پس دعایش مستجاب می آء شود. (قمی، تفسیر قمی، ص 27؛ مجلسی، بحارالانوار، ج 24، ص 351)

1-3. حروف مقطعه، ناظر به نشانه آء ها و اسماء حسنی الهی (لفظی و کونی)

چند از مرکب الهی های آء نام از یک هر یعنی است الهی حسنی اسمی از اسمی به اشاره و اختصاری علامت، مقطعه حروف از ای آء پاره که آید آء می بر روایات بعضی از آء حرف است و از هر نامی حرفی گزینش شده و به صورت ناپیوسته در ابتدای برخی سُر قرآن قرار گرفته است نمونه آء هایی از این روایات را در ادامه ذکر می آء کنیم:

صادق امام از توری سفیان آء 7 نقل می آء کند که عرض کردم: ای پسر رسول خدا! معنای این کلمات از کتاب خدای متعال که می آء فرماید: «الم، المص، المر، کهیص، طه، طس، طسم، یس، ص، حم، حمسق، ق، ن» چیست؟ امام صادق 7 فرمود:

دار. زمام و سلطان خدای منم: یعنی، است بقره سور ابتدای در که «الم» معنای

کند. می عطا، استحقاق بدون که بزرگوار و شریف خدای منم: یعنی عمران آل سور ابتدای در «الم» اما و

راستگو و فرمانروا خدای منم: است این معنایش «المص» و

... جوشد می عرش زیر از که است ای چشمه نام «ص» اما و ...

(ص 373، 89، ج 89، بحارالانوار، مجلسی 22؛ ص 22، الاخبار معانی، صدوق) ... است بهشت در رودی «ن» اما و

1-4. روایات ناظر به مصادیق خاص

نام مبارک پیامبر اکرم 6

اکرم پیامبر مبارک نام به نظر رؤس اوایل در مقطعه حروف برخی دارند، صراحت معتبر روایات از ای دسته 6 است، برای مثال ذیل سور «ط» از امام صادق 7 روایت شده است که فرمودند:

پیامبر اسمی از اسمی پس «ط» اما 6 و معنی آن «یا طالب الحق الهادی الیه» است. (صدق، معانی الاخبار، ص 22)

واقعه کریم

حسین امام شهادت و کریم ماجرای به اشاره، است قرآن مقطعه حروف از که را «کبیر» شریف آیات روایات ای دسته 7 می دانند. (صدق، کمال الدین و تمام المعجمه، ج 2، ص 461؛ طبری، الاحتجاج، ج 2، ص 463)

هدت بقای اقوام و اجل امت ها

اشیای مهم قسَم یاد کرده است. این دیدگاه محال عقلی نیست؛ اما (اگر مستند نقلی نداشته باشد) ادعایی بی‌دلیل و صرف احتمال است. از سوی دیگر، هیچ یک از ابزارهای قسم با این حروف همراه نیست و تقدیر گرفتن سوگند، بدون قرینه نیز خلاف اصل است و شاهی در کلام عرب ندارد. (رحمانی فرد، بررسی دیدگاه درباره حروف مقطعه و روایات آن، ص 281-279)

2-2. جرایمی حروف مقطعه از دیدگاه مفسران

مرز (الرحیم الرحمن الله بسم) آیه، معتبر روایات مبنایی بر سو دیگر از اندک آیه‌آمده فرود یکجا قرآنی رُوس برخی حتی ندارند آغازی چنین ها سو سو تمام زیرا است. نادرست دیدگاه این هاست سو سو میان مرزبندی حروف این کارکرد معتقدند مفسران برخی سو سو میان سوره آیه ها و آغاز کنند آنها است.

توجه جلب و دادن آگاهی برای حروف این نیست آیهنگ هم مقطعه حروف دارای مدنی های سو سو سوره نزول فضلی با نظریه این است. مقطعه حروف کارکردهای از مجید قرآن آیات شنیدن برای آمان انگیزی شوق و مشرکان و کافران کردن زده شکفت، برخی باور به سو سو پیامبر اکرم سو سو نیز نمی آید تواند باشد، زیرا آن حضرت پیوسته حالتی آگاهانه و ملکوتی داشت.

دارد وجود نتیجه و مقدمه میان منطقی پیوند نیز صحیح موارد در و است شده نقض بسیاری های سو سو سوره در نظریه این اما دانند سو سو قرآن ریاضی نظم و عددی اجاز گر سو سو بیان را مقطعه حروف مفسران از گروهی سو سو

نیست بعید البته که است. مقطعه حروف جرایمی درباره ها سو سو دیدگاه ترین سو سو شکل کم و تفسیرها ترین سو سو فرایح از نظریه این المفاست حروف یعنی ابزار ترین سو سو متداول و ترین سو سو ساده از قرآن اجاز دهند نشان مقطعه حروف ادیب مفسران بعضی دیدگاه از سو سو برگرفته از برخی اجدادیت باشد)

از عقلی حصر نه است استوار گمان و حدس بر نیز دیدگاه این دارند هماهنگی، سیاق و کلی خطوط در حروف این با شده آغاز های سو سو سوره دلیل همین به است برقرار آن محتوای با سوره هر مقطعه حروف میان ای سو سو ویژه و دقیق پیوند معتقدند نیز مفسران برخی سو سو این رو نصاب لازم برای پذیرش را ندارند. (رحمانی فرد، بررسی دیدگاه درباره حروف مقطعه و روایات آن، ص 281-282)

2. دیدگاه قرآن‌گرایان ایرانی درباره تفسیر حروف مقطعه

اکرم پیامبر تبیین نیازمند لزوماً آن از خدا مراد تحصیل در و است فهم قابل قرآن خود از تنها آیات تمام شد گفته مقدمه در که قرآنیون عموم نظریه بر اساس سو سو 6 و ائمه: به عنوان افراد ویژه سو سو بی که حامل علم الهی هستند نمی آید باشد.

یک حتی وجود ری تفکک چنین اساس بر است نگر دیدگاه نقلی هم دیدگاه این در که بوده لغت استعمالات و معانی و ادبیات از آگاهی، متنی هر از متعارف فهم اوازم از البته بود نخواهد (روایی و اصطلاحی معنای به) مشابه آیات و بواطن واجد قرآن، مذکور نظریه بر اساس سو سو آیه که فهم مراد خدا از آن اختصاص به پیامبر اکرم 6 و ائمه داشته و سایرین را به این ذوات مقدسه ارجاع دهند ناقض نظریه می آید کرد. این گروه در نوشته سو سو ها و سخنان خود دلایلی را برای بی سو سو نیازی از روایات در تفسیر آیات همچون حروف مقطعه آورده سو سو اند، و مطالبی را که در بخش روایات تفسیری این حروف ذکر کردیم توسط ایشان رد می آید شود، در ادامه به بیان و تبیین این دیدگاه سو سو می آید پردازیم:

3-1. روشن بودن معنی حروف مقطعه در زمان نزول قرآن

ندارد. وجود شده نازل آیات دیگر با دسته این میان جوهری تفاوت و بوده روشن آیات سایر همچون مقطعه حروف معنی کریم قرآن نزول زمان در حداقل. دهند نشان تا گرفته صورت گرامی قرآن پیشکوتان سوی از واقعی تلاش مقطعه حروف با مواجهه در □ □

کلمات این بودن مفهوم غیر بر دلیل ما ندانستن و دانیم □□ انمی را مراد و مقصد که است زمان عذب و عهد دوری سببش ما ندانستن این و اند □□ آیه کلمات این معنی و مراد به واقف مشرکان و مؤمنان از قرآن مخاطبان که کنیم □□ می حکم قاطع صورت به پس ... □ □ نیست ... (سنگلجی، کلید فهم قرآن، بخش فوایح سور)

عصر مشرکان و مؤمنان برای که ادعا این در اما. نمود کشف آیات سایر از یاری با را خدا مراد بتوان آینده در شاید که کند □□ انمی تصریح حتی و فهمیم □□ انمی را مقطعه حروف معنی ما امروز که کند □□ انمی بیان صراحت به کتاب از بخش همین در سنگلجی شریعت □ □ نبوی، آیات مذکور بدون تبیین پیامبر اسلام روشن بوده، رجم به غیب کرده و مصادره به مطلوب می □□ نماید.

... ندارد استبدادی امر این و است شده مبهم حروف این معنی رفته رفته ولی. بود معلوم و واضح قرآن نزول زمان در حروف اینگونه معنی که نیست تردیدی گونه هیچ جلی و است مقطعه حروف از « اللهم □ □

چنانکه است بوده متداول هم عصر آن مجاوره و مکالمه در مقطعه حروف از استفاده کریم قرآن نزول عصر در کنند گمان برخی شده سبب قرآن در حروف این از استفاده یحّت است تفسیر و فهم قابل تحقیق و خ‌تنب با آیات دیگر مانند هم حروف این. نظریه این با □ □ یوسف شعار گفته است:

که است این است شده مقطعه حروف معنی فهم عدم امر همین که گفت توان می و است توجه قابل که چیزی تنها و برد پی آن معنی به بیشتر تحقیقات و تبیعات سایه در توان □□ انمی و دارد قرار قرآن های سوره اول در که مقطعه حروف معنی است همچنین □ □ چنین حروف اختصاری در نظم و نثر آن عصر دیده نمی شود و تجاریم بگویم که شاید این حروف اختصاری را در آن دوره بکار نمی □□ بردند. ... ولی آنچه مسلم است، این است که در مکالمه و مجاوره آن عصر، چنین حروف اختصاری به کار می □□ رفته که خدا نیز بیان کرده است در هر صورت چون که معنی این حروف، مجهول مانده اقوال مختلفی درباره آنها گفته شده است... له (شعار، تفسیر آیات مشکله، ص 9)

3-2. وجود حروف مقطعه وجه اعجاز قرآن کریم نیست

شود □□ انمی استفاده عرب متداول سخنان در که حرفی همین از کریم قرآن که است نکته این به دادن توجه، حروف این ذکر که بیان این به بودند کرده بیان قرآن در مقطعه حروف وجود برای مفسران که کند □□ انمی مطرح را وجهی سخنان اداه □□ در شعار یوسف □ □ تشکیل شده، و این از وجوه اعجاز قرآن کریم □□ آمده می □□ انمی، یوسف شعار ادعای این گروه از مفسران را رد می □□ کند. وی می □□ نویسد:

نیز معنی این. بیاورید را آن از سوره یک مانند یا و آن مانند توانید □□ انمی شما ولی. کنید □□ انمی □ □ م‌تکل آنها با که شده نازل حرفی همان با قرآن این که کند □□ انمی متوجه را مردم خداوند که است این حروف این از منظور گویند □□ انمی مفسران از دیگر برخی □ □ به نظر ما، صحیح نیست ... له (شعار، تفسیر آیات مشکله، ص 9)

1. روایات، تفسیر متعددی از حروف مقطعه ارائه می‌دهند، از جمله برگزیده بودن این حروف نسبت به کل آیات قرآن کریم، بیان آن‌ها در اجزاء اسم اعظم، ناظر بر اسماء حسنی الهی و بیانگر مصادیق خاص از جمله، اشاره به نام پیامبر اکرم، 6، واقف کویا و اجل و مدّت یاقی انوار.

2. نیست عقلی، شده ارائه تفسیری وجوه آزوما و است تفسیری روایات از گبری در بهره از ناشی است حروف این چرایی یا چستی از حاکی و شود در نمی ارائه مقطعه حروف دربار که دیدگاههایی روایی این از، است آیات تبیین در مفسران منابع از یکی تفسیری روایات 2.

3. قرآنیون ایرانی که این گفتار به بررسی نظرات ایشان پرداخته، ادعا می‌کنند، همه آیات قابل فهم است و نیازمند غیر خودش نیست.

4. این افراد وجه تفسیری یکسانی از حروف مقطعه ارائه نکرده‌اند.

5. اغلب وجوهی که در تفسیر حروف مقطعه ارائه و ادعا می‌کنند حاصل ذوق و استحسان ایشان است، برخی نیز دقیقاً همانی است که در روایات آمده است.

6. باشد - لای روایات لای رجوع، مقطعه حروف از خدا مراد فهم در لروش - ترین - عاقلانه 6.

منابع

1. ابن ابی‌یویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، کمال الدین و تمام المنعمه، تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، نشر اسلامی، 1405ق.

2. ابن ابی‌یویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، معانی الماخبار، قم، اسلامی، 1417ق.

3. الهی بخش، خادم حسین، المقرأیون و شیانهم حول السنه، عربستان، طائف 1411/2000م.

4. بحرانی، سیدهاشم، المریان فی تفسیر القرآن، تهران، بنیاد بعثت، 1416ق.

5. برقی، سیدابوالفضل، احکام القرآن، تهران، مؤسسه مطبوعاتی عمالی، 1600هـ.

6. بصیرت منش، رضا، علماء و رژیم رضاشاه، چاپ دوم، تهران، نشر عروج، 1378 ش.

7. جزئیایی، محمدصفر، سیری در تفکر کلامی معاصر، تهران، ایران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، 1391.

8. جعفریان، رسول، جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی - سیاسی ایران از 1320-1357، چاپ هشتم، قم، نشر مورخ، 1386 ش.

9. جوینی، محمدعلی، تفسیر نورالقلین، قم، انتشارات اسماعیلیان، 1415 ق.

10. خمینی، روح الله، کشف المارار، (ایة الله العظمیٰ العارضی)، (ایة الله العظمیٰ العارضی)، (ایة الله العظمیٰ العارضی).

11. رحمانی فرد، حسین، بررسی دیدگاه درباره حروف مقطعه و روایات آن، قم، بوستان کتاب، 1394 ش.

12. شریعت سنگلجی، کلید فهم قرآن، چاپ پنجم، تهران، انتشارات دانش، (ایة الله العظمیٰ العارضی).

13. شاعر، یوسف، تفسیر آیات مشکله، تهران، بی‌نا، 1369 ش.

14. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج علی أهل الملجاج، مشهد، نشر مرتضی، 1430 ق.

15. طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر جوامع الجامع، تهران، انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم، 1377 ش.

16. فخررازی، مفتاح الغیب، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1420 ق.

17. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر قمی، قم، دارالکتب، 1367ش.

18. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1407ق.

19. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، تحقیق: محمد باقر بیبودی، بیروت، مؤسسه الوفاء، 1403ق.

1. برای نمونه آیه‌های بیشتر رکت: مجلسی، بحارالانوار، ج 89، ص 376؛ حراملی، الجواهر السنیة، ص 381؛ بیضاوی، انوارالمنزل، ج 1، ص 93؛ ابن عمیر، المحرر الوجیز، ج 4، ص 3؛ آلوسی، روح المعانی، ج 16، ص 15.

1. برای دیدن روایات بیشتر، رجوع کنید: قمی، تفسیرالمقامی، ج 2، ص 57؛ مجلسی، بحارالانوار، ج 81، ص 342؛ طبرسی، تفسیرجوامع الجامع، ج 3، ص 380؛ صدوق، الخصال، ج 2، ص 426.

1. عناوین متنوع و ظاهرتر در عنوان چستی حروف مقطعه، برگرفته از کتاب بررسی دیدگاه‌ها درباره حروف مقطعه و روایات آن است.

□